

когато в бр. 4299 прави обстоен преглед на нашата литературна продукция през изтеклата 1934 година. В обсега на неговите критически бележки попадат писателите Константин Петканов, Дамян Калфов, Фани Попова-Мутафова и др., за които той се произнася, че „са изостанали от новото време“, живеят с мисли и идеи далече от нашата действителност и нейните нужди. Изхождайки от своя идейно-творчески критерий, Людмил Стоянов разглежда също излезли през годината книги на Елин Пелин, Ангел Каралийчев и Асен Разцветников, към които отправя някои критични бележки. Като „писатели с дълбоко и сериозно отношение към литературното творчество“ той сочи Орлин Василев („Дивата гора“). Мария Грубешлиева („Стрели“), Лъчезар Станчев („Хора по стрехите“), Ангел Тодоров („Поеми без лъжа“), Гьончо Белев („Бентът трещи“), Тодор Генов („Париж“) и др.

Характерно е едно негово изказване по повод анкетата във в. „Заря“: „Кои са целите и задачите на изкуството“ (бр. 4631, 1937):

„Спор може да има само по правилната постановка на въпроса Ви — започва своя отговор Людмил Стоянов, — служи ли изкуството на живота, а не по същество. Зашто няма изкуство, което да не може да служи на живота, т. е. да не изразява една действителност, обществена или психологическа. . . .“ „Творческият процес, продължава той, е сложна и многообразна лаборатория, където идеи и чувства се сплитат в една сплав, която е толкова по-ценна като художествен израз, колкото по-широко е обхваната наблюдаваната действителност.“ И заключава: „Ние живеем в епоха, чието величие изисква най-внимателно и сериозно отношение на писателите към действителността. Тя трябва да бъде изобразена без двуличие, честно, добросъвестно, в ярки художествени образи, с нейните дълбоки противоречия и съмнения.“

В бр. 4906 (1938) той помества друга своя статия с категоричното заглавие „Книгата е за народа“. В нея Людмил Стоянов се застъпва за поевтиняване на книгата, която трябва да става достояние на широките народни маси. Своите мисли за необходимостта от хубавата книга той подкрепя с изказвания на Шекспир, Данте, Пушкин, Л. Н. Толстой, Горки, Достоевски, Емил Зола и др.

В статията „Поезия без предразсъдъци“, печатана в четири броя на в. „Заря“ (5232, 5233, 5239 и 5245, 1939), Людмил Стоянов проявява трогателна грижа към младите по това време пролетарски поети Ангел Тодоров, Никола Ланков и Камен Зидаров, някои от които са издали първи стихосбирки през тези години.

Спирайки се на стихосбирката на Ангел Тодоров „Полезни поеми“, той пише, че все още авторът въпреки заглавието на своята книга, което впрочем не счита много за сполучливо, плаща данък на стари, отречени от новото време похвати и виждания. „Чувствуват се отсенки на старо нереалистическо виждане, изразено на места в чисто абстрактни изрази“, пише той, като посочва някои от тях. Независимо от „опакото“ в поезията на А. Тодоров той посочва и някои сполуки — стихотворенията „Малария“, „Негърка Ли“ и др., в които авторът показва известно поетическо майсторство. Препоръчва му да продължи упорито да насочва своето творчество в духа на новите изисквания.

С критични бележки започва и рецензията за стихосбирката на Никола Ланков „Под лед“. Людмил Стоянов не е доволен от песимистичните нотки в някои стихотворения, липсата на „бодър светлеещ дух, насочен към бъдещето“. Той сочи и някои „къльове към оптимизма (стихотворенията „Старите села“, „Изповед“, „Момини жалби“ и др.). Той също приканва Ланков да работи по-упорито, защото е „поет с безспорна дарба“. Но читателите имат право да очакват от него „и по-силни, и по-звучни тонове, по-широк полет на мисълта и чувството“.

По отношение на стихосбирката на Камен Зидаров „Антени“ Людмил Стоянов отбелязва, че в нея са повторени някои от слабостите, забелязани в първата му стихосбирка „Тишина“. Но тук той е по-определен в оценките си: „Но в борбата на автора с литературните предразсъдъци в „Антени“ израства една цялостна поетическа личност, чиито усилия за свой поетически кръг, за искрено приобщаване към реалното, градивното, не могат да не импонират.“

В четвъртата си обобщителна статия върху тримата млади по това време автори Людмил Стоянов изразява мисли за общата насока на прогресивно-реалистичната поезия, поощрява борбата за скъсяване със старите, отречени от новото време форми и виждания. „Нашата задача е, пише той в заключение, да помогнем на тези, които вървят напред, да скъсат веригите на

минали заблуди, защото само свободният от предразсъдъци поет може да създава значителни и съвременни творби.“

По повод отложения от фашистката власт 25-годишен творчески юбилей на Николай Райнов Людмил Стоянов помества статията „За юбилеите изобщо, за Писателския съюз и за Николай Райнов“ (бр. 5258, 1939).

След някои общи мисли „за юбилеите изобщо“, които са обществен израз на признание за трудното и неблагодарно дело на българския писател, Людмил Стоянов се спира на състоянието на Писателския съюз — негови порядки и неприятели, разгледани в критичен стил.

По отношение на Николай Райнов той се е постарал да направи обективна оценка за неговия труден и неравен в идейно и творческо отношение път. Людмил Стоянов не се изказва ласкаво за увлеченията на писателя към мистиката, което смята резултат от неговото семинарско възпитание. Същевременно той подчертава, че „въпреки дълбокия мистичен тон в произведенията му Николай Райнов може да се оценява още като стилист, като новатор в езика, като литературен и художествен критик, като белетрист и поет, като популяризатор на народни приказки от цял свят — една огромна дейност, очертаваща строгата фигура на един писател с първостепенно национално значение“. Затова и в интимен кръг приятелите на Николай Райнов отдават заслужено внимание на неговия творчески юбилей независимо от остракизма на официалната власт.

Людмил Стоянов завършва своята статия с едно изказване на Николай Райнов, което той напълно поддържа: „Творецът, създавайки своето изкуство, става създател на идеали. Така той става борец за истината, за свободата, за правдата на живота, изразител на идеите, които носи неговото време, на неволите и надеждите, които носи неговият народ“...

Сава Гановски има скромно участие като сътрудник на „културната страница“ на столичния всекидневник в „Заря“. През периода 1935—1944 г. независимо от преследванията, на които е подложен от фашистката власт, нашият изтъкнат писател и философ намира време и възможности да участва в „Заря“ с няколко свои публикации.

В първата си статия, поместена в бр. 5451 (1939), Гановски разглежда книгата „Малка философско-научна енциклопедия“ на завърналия се от СССР български писател Марко Марчевски. Той счита, че тя по-правилно би понесла заглавието „Малък философски речник“, тъй като не са обхванати редица имена на наши и чужди философи, между които са д-р Кръстев, проф. Георгиев, Димитър Михалчев, Димитър Благоев, Асен Златаров и др.

Във втората си статия, поместена в бр. 5457, Сава Гановски прави анализ на употребените в книгата изрази, някои от които намира за несполучливи, други непълни и неточни, не е дадено автентичното научно обяснение на редица основни понятия във философската наука. Това той обяснява с обстоятелството, че авторът на енциклопедията не е специалист, че по-скоро неговата задача е била да събере и поднесе на читателя един речник на най-употребяваните философски понятия, без да претендира за изчерпателност. В такъв смисъл именно Сава Гановски оценява труда на Марко Марчевски като „едно полезно четиво независимо от допуснатите слабости“.

Спряхме се, без да спазваме напълно хронологичния ред на по-значимите материали, поместени от Тодор Павлов, Георги Бакалов, Крум Кюлявков, Людмил Стоянов и Сава Гановски на страниците на в. „Заря“.

Без да подценяваме останалите писатели, в рамките на нашето изследване ще разгледаме и тяхното участие, без да претендираме за изчерпателност. Защото по обем и проблеми те не дават възможност за отделно обследване. Затова и тяхното участие ще бъде разгледано предимно по хронологичен ред. Разбира се, в интерес на изложението и тук ще бъдат допуснати някои отклонения.

Започваме с участието на Жак Натан, който пише рецензия за друго произведение на Марко Марчевски — това е неговият роман „Калофер войвода“. В своя историко-литературен анализ, поместен в бр. 5505 и 5506 (1939), Жак Натан разглежда историческата обстановка, предадена в произведението, подчертава политико-икономическите особености на Турската империя и тежкото икономическо положение, в което се е намирал българският народ през време на робството. В тази светлина Жак Натан проследява действието на романа и изградената

сюжетна линия около главния герой Калофер войвода, спирайки се на отделни епизоди от тази неравна, но изпълнена с дълбок героизъм борба. Като изтъква някои от достойнствата на романа и по-специално неговите несъмнени познавателни качества за една далечна епоха, Жак Натан отбелязва, че авторът се е увлякъл в обрисовката на главния герой, на когото незаслужено приписва качества на Левски. Намира също за приповдигната и необедителна романтичната любов на Калофер. „Това са слабости, пише Натан, които следва да се избягват при едно бъдещо издаване на книгата, от която тя само би спечелила.“

Изхождайки от своя научен критерий, Жак Натан разглежда Априлското въстание в бр. 5611 (1940). Той го характеризира с думите „най-висша проява на революционната борба на българския народ, която има пряка връзка с последвалата го на следната година Руско-турска освободителна война“. Той посочва централните селища на въстанието — Панагюрище, Копривщица, Сливен, Габрово, Перущица, Брацигово и Батак като средища на будно и замогващо се в условията на Турската империя занаятчийско съсловие. „В тези подбалкански градове и села, подчертава Жак Натан, се проявява относителна икономическа стабилност на населението. Оттам са и проявите на най-ярко изразения народен патриотизъм и готовност за борба сред занаятчиите и селяните, застанали начело на въстанието.“

През 30-те години името на *Ламар* е вече добило широка известност между културните прогресивни среди у нас. Име на оригинален, верен на народните тежнения поет, изразител на новите търсения в поезията автор. През 1936 г. Ламар е интервюиран от сътрудника на в. „Заря“ Йордан Георгиев. В отговорите си Ламар се спира най-напред върху творческото дело на двамата известни съветски поети Владимир Маяковски и Сергей Есенин — „големи поети, приети на висота в Съветския съюз“. По-нататък в своя разговор Ламар посочва творчеството на Гео Милев, изтъквайки влиянието на Маяковски и други големи поети върху неговата поезия. Ламар подчертава голямата идейна и литературна стойност на поемата „Септември“, за която казва, че е „неповторима“. Знаменателни и изпълнени с гражданска доблест са заключителните думи на Ламар в това интервю: „Събитията от освобождението на България са динамика, която придвижва и събитията от 1923—1925 г.“ Мисъл, която и днес звучи със своята оригиналност и смелост, свързвайки Априлското въстание с първото в света антифашистско народно въстание за освобождението на нашия народ от капиталистическо иго (в. Заря, бр. 4380, 1936).

В своето есе „Изкуството на народа“ (бр. 4680, 1937) Ламар отдава възхвала на богатата народна душа, която чрез изкуството е изразявала своите най-дълбоки чувства на скръб и радост, на мъка, борби и страдания.

В бр. 5020 (1938) на страницата по случай 10-годишнината от смъртта на Владимир Маяковски той пише с вълнение за изпълнената с революционен патос поезия на Маяковски, посочва неговата гражданска смелост, новаторство и вяност към съветския народ и държава.

Възторжен поклонник на българската природа и нейните красоти, Ламар изразява своето преклонение пред гордата Рила в едноименното си стихотворение, поместено в бр. 5111 (1938).

През юни 1936 г. съветските народи и световната културна общественост претърпяват голяма загуба. Починал е основоположникът на социалистическия реализъм и виден представител на съветската литература Максим Горки. В „Заря“ откликва широко на тази голяма загуба, изтъквайки в редица материали жизнения и творческия път на великия съветски писател. В бр. 4434 (1936) на уводно място под заглавието *Алексей Максимович Горки почина* „Заря“ предава подробна информация от Москва за смъртта на Горки. В последвалите броеве на вестника (4447, 4469, 4541, 4544 и др.) са поместени: интервю по този повод със съветския полпред в България писателя Теодор Разкольников, втора информация от Москва „Последните дни на Максим Горки“, известното негово стихотворение „Песен за сокола“, рецензия за току-що излезлия у нас роман на Горки „Майка“ от Гана Т. Павлова, рецензия, написана от Крум Григоров за книгата на Горки, предаваща неговите впечатления от посещението му в Америка, и др.

Както отбелязахме в началото, на страниците на в. „Заря“ сътрудничат не само комунисти и ремсисти, но и представители на други партии и политически течения — прогресивни писатели, общественици и културни дейци, обединени около Народния, а по-късно Отечество-

ния фронт. Един от тях е и членът на политическия кръг „Звено“ републиканецът-журналист Христо Стойков, по-късно генерал от Българската народна армия.

В бр. 4496 (1936) Христо Стойков помества статия по случай една година от кончината на Анри Барбюс. „Измина една година от смъртта на големия борец за защитата на културата и мира, великия автор на знаменитото творение „Огънят“, споделя с читателите Христо Стойков. — Неговото място завинаги ще остане празно между най-великите умове на Франция — Емил Зола, Анатол Франс, Жан Жорес, Андре Жид, Ромен Ролан и др.“

Известно е посещението на Анри Барбюс в България след кланетата през 1923 и 1925 г. и неговата страстна защита на жертвите на фашисткия терор у нас. Тази статия на безпартийния комунист Христо Стойков напомня за героизма и интернационалната солидарност на бележития син на Франция, големия писател Анри Барбюс, издигнал глас на защита спрямо един онеправдан, убиван и потискан от фашизма народ.

Ние изтъкнахме в началото отношението на в. „Заря“ към Испанската гражданска война. Освен обективните информации за хода на военните действия се появяват и редица литературни материали за героизма на защитниците на Испанската народна република. Такъв е репортажът на Иля Еренбург, поместен в бр. 4530 (1936), озаглавен „На фронта Гъливера“.

Със своя характерен еренбурговски стил и вълнение авторът предава борческото настроение, завладяло испанските работници, селяни и народни интелигенти, международните защитници на републиката, които пазят с живота си свободната испанска република. На фронтовата линия Иля Еренбург е заедно с поетесата Мария Тереса Леон и младия поет Рафаел Алберти.

На героичната борба на революционния испански народ посвещава своята книга и писателят-комунист Светослав Минков „Мадрид гори“. В бр. 4631 (1937) е поместен откъс от книгата на Минков, съпроводен с кратка редакционна бележка, в която се посочват главните качества на произведението и се насочва интересът на читателя към него. „Ще минат години от това тежко време, което живеем, пише Светослав Минков. — Мадрид ще бъде реставриран и от неговите улици отново ще кипи живот. . . Мнозина ще насочат своите кодакови апарати към паметника на Сервантес, но малцина ще разберат, че има нещо по-силно от гранитната маса насреща им: духът и волята на целия народ, проливал кръвта си за изграждането на този паметник. . .“

През 1938 г. по случай годишнината от смъртта на Байрон уредниците на „културната страница“ се насочват много удачно към използване на поместена в сп. „Пламък“ от редактора на списанието Гео Милев статия за Байрон. С това те не само напомнят за автора на безсмъртната поема „Септември“, но и предават една компетентна и издържана в идейно отношение преценка за големия английски поет. Под статията, носеща името на Гео Милев, стои кратка редакционна бележка, която уведомява читателя: „Горният откъс е част от по-дълга статия, напечатана в сп. „Пламък“ по случай 100 години от смъртта на Байрон.“ Ето част от поместения откъс: „Байрон е безспорно един от гениите на всесветската поезия. Но светът на неговите идеи и чувства бесветът на издъхващата феодална аристокрация — поезия на безутешния залез. . . Днешният човек остава мировата скръб зад гърба си, разтворил поглед пред блясъка на зазоряващия се нов ден, който възхожда с изгрева на две големи слънца *Свобода и човечност*“ (курс. Г. М.), бр. 4923 (1938).

В тези мрачни години, когато Хитлер и Гьобелс горят на клада произведенията на Гьоте, Шилер и Хайне, когато над нещастна Европа надвисва все повече призракът на новата световна война, в. „Заря“ чрез статията на Гео Милев издига пред народа и човечеството така необходимите думи — *свобода и човечност*! . . .

Макар и по-рядко, на страниците на в. „Заря“ се появяват стихове и разкази, написани предимно от начинаещи пролетарски поети и писатели. Разбира се, не липсват такива и на утвърдени вече писателски имена, на които за съжаление поради ограниченото място не можем да се спираме въпреки нашето желание.

Искаме да отбележим участието на Никола Ванцаров с две негови стихотворения, и с едно „отворено писмо“ до тогавашния председател на Съюза на българските писатели Елин Пелин.

Едното стихотворение носи заглавието „Малка песен“ и е поместено в бр. 4942 (1938). То е познатото Вапцарово стихотворение за смъртта на защитника на Испанската република Фернандес. Другото е пак от „испанските стихове“ на Вапцаров, озаглавено е „Сън“ и е поместено в бр. 5093 (1938).

И двете стихотворения, вероятно преработени от поета, са намерили място в издадената през 1940 г. негова първа и единствена стихосбирка „Моторни песни“.

Две години по-късно — в бр. 5061, 22. IV. 1940, поетът-герой публикува писмо до Елин Пелин по повод казионното чествуване на Деня на българската книга в аулата на Софийския държавен университет. Като подчертава в своето „отворено писмо“ уважението си към Елин Пелин с думите „не пиша тези редове, за да намеря пукнатини у един голям писател“, Вапцаров излиза в защита на българската младеж, към която бил отправен упрек, че не присъствувала на тържеството поради липсата на интерес изобщо у младото поколение към едно такова „значимо културно събитие“.

„Вам сигурно Ви бе известно, че до аулата бяха допуснати само ония, които имаха покани, пише Вапцаров. И аз, макар че се сдобих по частен път с този „златен ключ“, бях посрещнат някак недружелюбно от „българската книга“. Когато влязох през парадния вход, човекът, който беше на вратата, ме запита „имате ли покана“. За щастие аз имах покана. Преди мене обаче минаха няколко души, без да стане нужда да се „легитимират“. Кой знае защо. . .“

Не е трудно да се досети човек, че главната причина за слабото посещение на това тържество не е липсата на интерес у младежта към българската книга, която никога не е преставала да цени и търси хубавото българско четиво, а самият казионен характер на това „тържество“. И, разбира се, не на последно място ограничителните мерки, предприети от организаторите спрямо представителите на оня народ и оная младеж, които не мислят като тях. . .

За тези именно истински любители на хубавата българска книга говори в своето „Отворено писмо“ и Никола Йонков Вапцаров.

Искам да отбележа още две участия на млади по онова време поети на страниците на в. „Заря“.

В бр. 4930 (1938) Иван Бурин изразява в стихотворението си „Обичам те“ своето чувство на преклонение към новата селска девойка, смъкнала „заедно с грубия сукман и всеки предразсъдък“, окриляна от „вярата на Горки, от всеки негов ред“, която в зеницата ѝ „грее“.

В своето стихотворение „Майка“ Веселин Андреев споделя с читателя своите вълнения пред образа на българската майка, изгубила в империалистическата война своя свиден син. В лицето на тази нещастна жена, потънала в майчината си скръб и нищетата на нерадостния селски живот, поетът олицетворява lika на цялата родина, заплашена от готвещата се от империалистите нова световна война (бр. 4968, 1938).

И понеже говорим за поети, искаме да отбележим едно характерно явление, което ни се натрапва при нашето изследване: на страниците на в. „Заря“ редица наши поети вместо стихове пишат рецензии за излезли книги.

Така в бр. 4944 (1938) след поместен в предните броеве откъс от книгата на Емил Шекерджийски „Левски за себе си“ Младен Исавев пише обстойна рецензия за това нашумяло през ония години произведение на Шекерджийски, което горещо препоръчва на читателите на вестника. Никола Ланков прави обстоен критичен анализ на излезли от печат книги на прогресивните автори Челкаш и Пурпурин („Весело сърце“), Андрей Гуляшки („Жени“), Иван Бурин („Мана“), Петко Бойкинки („Без синири и граници“), Арманд Барух („В дирите на щастieto“), Иван Мартинов („Стока без купувачи“). Прегледът на Ланков е поместен в бр. 4967 (1938).

В бр. 4980 (1938) отново Никола Ланков се появява на страниците на в. „Заря“ — пак с рецензия върху втората книга „Пукнатини“ от романа на Гьончо Белев „Животът си тече“, а Ангел Тодоров в своята статия „Злободневие и съвременност“ (бр. 5025, 1938) разглежда от позициите на критическия реализъм произведения на Балзак и Стендал, на българските писатели Елин Пелин и Михалаки Георгиев. В края на статията си той се спира и на поезията на Маяковски с цитат от неговото стихотворение „Помпадур“. Ангел Тодоров приключва своята интересна статия със заключителни мисли против конюнктурното и злободневното изкуство.

Името и творческото дело на именития певец на Украйна Тарас Шевченко е добило отдавна известност сред културните среди и цялата наша общественост. Изпълнената с дълбоко поетично въздействие и художествено майсторство поезия на Шевченко, която отразява мъката на народа, пышкащ под железни бошуши на царизма, е намирала винаги дълбок отклик и сред българския народ, преживял тежките години на отоманското и фашисткото робство. В обстойната статия, поместена в бр. 5268 (1939), поетът *Камен Зидаров* отбелязва 125-годишнината от рождението на Тарас Шевченко и изминатия от него житейски и творчески път. В статията е изтъкнато влиянието на Шевченко върху творческото развитие на български поети, които винаги са се възхищавали и учили от неговото високо поетическо майсторство.

Отбелязваме две кратки информации за първи прояви на бъдещи изтъкнати имена в нашата литература, изявили своя талант през годините на народната власт. Те са поместени в бр. 5060 (1938).

Едната информация уведомява, че във Враца се е състояло литературно четене от сътрудници на софийското ученическо литературно списание „Звън“. Между участниците личат имената на Александър Геров, Богомил Нонев, Дамян Дамев, Христо Радев и др. В дописката е отбелязано, че „четенето е преминало при голям успех“. Пак от Враца дописникът Д. Петров съобщава за доброто посрещане на младежкия литературен сборник „Праг“, в който са поместени творби от Емил Манов, Александър Вутимски, Александър Геров, Любомир Йорданов и др.

През ноември 1941 г. се навършват 25 години от смъртта на Димчо Дебелянов. На юбилейното утро, организирано от Съюза на българските писатели, произнася слово Николай Райнов. В бр. 6060 (1941) в. „Заря“ предава пълния текст на словото на Райнов, характерно не само с типичния негов стил, но и наситено с богати лични впечатления от дружбата му със загиналия поет. Посочени са неизвестни моменти от интимния живот на Димчо, неговите поетични първи опити и поетични интереси, както и т. нар. „бохемство“, с което и днес се спекулира в някои среди. Това интересно слово на Николай Райнов, наситено с нови или слабо известни моменти от живота и творчеството на Димчо Дебелянов, и днес не е загубило своето значение.

И понеже говорим за *Николай Райнов*, считаме, че след казаното от Людмил Стоянов за него в предишните страници ще бъде интересно да отбележим още нещо за тази противоречива писателска личност. В спомените от сина му Богомил Райнов, поместени под заглавието „Тютюневият човек“ преди години в сп. „Пламък“, се вижда, че през годините на монархо-фашизма и особено през периода 1941—1944 г. Николай Райнов застава изцяло на антифашистски позиции. Само няколко дни след народната победа във в. „Заря“ е поместена неговата статия в бр. 6871 (14. IX. 1944), озаглавена „За отговорностите на писателя“. Тя изразява дълбокото и искрено възмущение на Н. Райнов от редица членове на Писателския съюз, които през годините на фашисткото господство „развращаха душите на гражданство, учительство и деца, правеха доноси в полицията срещу прогресивни писатели, а такива като Звезделин Цонев и Змей Горянин — цензори в полицейската Дирекция на печата — забраняваха или осакатяваха творбите на своите събратя по перо“. „Други, продължава Николай Райнов, като Чавдар Мутафов, Дамян Калфов, Фани Попова-Мутафова, Георги Константинов, направо служеха на фашистката власт или бяха субсидирани от фашисткия трети райх.“ Като предупреждава, че тези приспособленци и сега могат да направят същото, Николай Райнов препоръчва: „За да се заправи просветната политика на Отечествения фронт, ние — писателите — трябва да привлечем всичко честно и що е годно, като нанесем удар на реакционерите между нас. Защото ако ние не се справим с тези, които по стар начин подлизурствуват пред народното знаме, както са подлизурствували през цанковизма и фашизма, ще носим отговорността за едно злокачествено примиренчество. Нека и на писателския сектор, заключава Н. Райнов, приложим принципа „смърт на фашизма“.

Връщаме се няколко години назад, за да напомним за уелото използване на две събития, свързани с името на Христо Смирненски — уел повод, за да се напомним за него и неговата пламенна поезия. Така в бр. 4737 (1937) по случай 14 години от смъртта на поета *Христо Радевски* помества статията „Примерът на Смирненски“. Той припомня за мястото на рано

починалия пролетарски поет в българската литература, оставил в своя кратък живот творби, които завинаги ще служат като пример и импулс на борците за нов живот.

За Христо Смирненски пише статия и критикът *Иван Руж* (бр. 4748, 1937). И двамата автори подчертават големия талант на вдъхновения певец на пролетарската борба, останал докрай верен на дълга си към трудовия народ в борбата му за повече правда и щастие в живота.

По повод излезлия сборник с произведения от Христо Смирненски, издание на известното софийско издателство „Хемус“, в. „Заря“ отново припомня за безсмъртния пролетарски поет. В бр. 5649 (1940) *Камен Калчев*, *Ангел Тодоров* и др. изразяват дълбокото си уважение пред таланта на поета, хумориста и горещия приятел на великата съветска страна.

По случай 20-годишнината на сп. „Златорог“ след Тодор Павлов с колективна статия в „Заря“ излизат и *Людмил Стоянов*, *Камен Калчев* и *Веселин Андреев*. Тя е озаглавена „За прелетните птици в литературата“ и е поместена в бр. 5638 (1940). Като възразяват на свой ред на идейно-творческите формалистически и по същество реакционни позиции на златорожци, те пишат: „Стара истина е, че литературата е отражение на определени общественно-исторически етапи на развитие. Че никога една книга не изразява автора сам по себе си, че тя е рожа на много влияния, преминали през съзнанието на писателя, влияние на средата и епохата.“ В същата статия рязко се осъжда случаите на преминаване на прогресивни писатели и поети на страниците на сп. „Златорог“ — „прелетните птици в литературата“, които напушат своето родно гнездо и винаги ще останат в съзнанието на народа като „прелетни птици“...

В бр. 5397 (1939) *Александър Обретенков* — един от партийните ръководители на културния фронт, помества статията „Идеалът — единение на всички за патриотичната борба“. Отправен е призив към народната интелигенция да бъде явна на своя народ, на неговата вековна култура, да отдава всички сили за осъществяване на народното единство.

В друга своя статия („За новия език в изкуството“, бр. 5375, 1939) Обретенков се обръща към творците на съвременното изкуство — поети, писатели, художници, композитори и др., на които препоръчва да отразяват в своите творения в достъпна за народа форма новите кълнове на времето, борбите и стремежите на всички честни хора по света да живеят в мир и братство, далече от всякакви конфликти и военни стълкновения.

Същата година се навършват 25 години от смъртта на бележития френски социалист, хуманист и смел борец против войната Жан Жорес. В своята статия, поместена в бр. 5380 (1939), публицистът и общественикът *Димитър Братанов* изтъква голямата загуба за прогресивна Франция и цялото човечество със смъртта на този енергичен, смел и честен французин. Буди интерес поместената в същия брой статия от *Боян Дановски*, в която той прави обзор на театралния живот в Париж и Лондон, изтъквайки принижения вкус в някои театрални постановки.

През лятото на 1939 г. *Кръстьо Белев* посещава след Световния конгрес на писателите Дания — страната на датските писатели и борци за мир Андерсен Нексъ и Карин Михаелес. С последните е установил близки връзки на международните писателски конгреси в Амстердам, Париж и Мадрид. В бр. 5416 (1939) той помества своя пътепис „По островите и фериботите на Дания“, в който предава своите непосредствени впечатления от малката крайморска страна, тревогите и вълненията на датския народ в навечерието на Втората световна война.

Заслужава да се отбележи появата на страниците на в. „Заря“ и на един друг материал, характерен с ясната си насоченост към необходимостта от общуването със съветската литература и изкуство. Нейният автор е означен с неизвестното име М. Славин. Статията е поместена в бр. 5656 (1940). В нея се изтъква благотворното въздействие на руската и съвременната съветска литература върху българската литература и култура, препоръчва се засилване на културните връзки между двете братски страни и техните литератури. Авторът на статията посочва, че в СССР са издадени вече редица произведения на български автори — стихотворения на Христо Ботев, стихосбирката „Да бъде ден!“ на Христо Смирненски, романът „Село Борово“ от Крум Велков и др., и то в големи тиражи. Авторът информира също, че се подготвят нови издания и предстои излизането на романа „Под игото“ от Иван Вазов, „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов, избрани произведения от Елин Пелин, Йордан Йовков и др.

През тези години прави своите първи стъпки в областта на марксистческата социологическа наука и *Иван Хаджийски*. Във в. „Заря“ той помества редица свои статии, като „Родовото об-

шество у нас“ (бр. 5813, 1941), „Черти от живота на възрожденските просветители“ (бр. 6645, 1943), „Психология на маниака“ (бр. 6767—6770, 1944).

Буди интерес интервюто с Иван Хаджийски, поместено в бр. 5245 (1939), в което той разкрива „новостта на изложението и особеностите на съзнателно изграждания“ от него език в публикуваните негови изследвания, наричани „философско-политически ревюта“, „есета“, а според някои критици „нов литературен вид“.

В „културната страница“ на в. „Заря“ участва с два свои материала и рано загиналият в борбата талантилив репортажист и публицист *Васил Воденичарски*.

Първият, озаглавен „Символ и знаме“, е поместен в бр. 5972 (1941) на 2 юни, по случай Деня на Ботев. С топли слова талантиливият творец изразява своите дълбоки чувства на уважение и възхищение пред гения и безсмъртното дело на поета-революционер. „Христо Ботев е символ и знаме и днес за героичната българска младеж и целия народ в борбата му за по-добри дни“.

В своя репортаж от освободена Добруджа („В сърцето на Делиорман“ — бр. 6001, 1941) Воденичарски дава израз на своята радост, че се намира отново в хлебобродната българска земя, откъснала доскоро от майката-родина и поела отново общия исторически път. Към репортажа Воденичарски е приложил и автентична снимка за посещението си в освободената земя. Между образите на приветливите добруджанци личи и неговият лик.

Едно от новите имена, което се явява на страниците на в. „Заря“ след вероломното нападение на Хитлеровите войски в Съветския съюз, е *Цветан Спасов*. Твърде рано той се изявява като поет, публицист, литературен критик и хуморист. И ако не бе коварната му смърт, от къснала го твърде млад от фалангата на нашата млада надеждна смяна, той би заел в годините на народната власт заслужено място сред творците на новата българска литература и култура.

Ние ще се спрем накратко върху някои от най-характерните негови публикации, поместени в „културната страница“ на в. „Заря“. Някои — подписани с неговото име, други с псевдонимите му Св. Аджаров и Н. Адлер.

В своята първа статия „Самовъзпитание на характера“ (бр. 6225, 1942) Спасов се обявява против еснафщината и дребните амбиции, които трябва да отпаднат, и се дава превес на моралните сили, на светлия идеализъм и вярата в бъдещето. „Това е особено нужно сега, заключава Цветан Спасов, когато сме извикани да устояваме с всички жертви съкровените идеали на народа ни. Това ще ни издигне като личности, като патриоти и носители на култура.“

В статията си „Връзката литература — живот“ (бр. 6236, 1942) той пише: „Както няма поезия, която най-сетне да не изхожда от живота, така няма и поезия, която да не се връща към него. . . Талантиливата поезия е чудотворно организираща и вдъхновяваща сила за хората. Тя се ражда сред живота и служи пак на живота, служи на човешкото щастие.“

Характерно е участието на Цветан Спасов заедно с литературния критик Стоян Каролов в „културната страница“ от 29 юни, бр. 6242 (1942). В общата си статия двамата автори поставят на разглеждане нашумялото на времето си учение на немския философ-идеалист Зигмунд Фройд. „Фройдизмът, пишат те, се явява една назаднява теория за поезията. Той не може да обясни правилно научно фактите и не може да играе творческа роля.“ Те подчертават, че „поезията е върховна идеологическа проява на човека“, отричат изцяло биологическия фактор, издигнат като основен от Фройд, считат, че доколкото той съществува, може да има своето значение само като се пречупи „през социалната природа на писателя“.

В полемичната си статия, озаглавена „За писателите-художници“ (бр. 6251, 1942), Цветан Спасов критикува реакционната позиция на Тончо Николов, застъпена в статията му „За писателите-художници и тяхното творчество“, поместена в бр. 3 на сп. „Философски преглед“, същата година. Николов отрича изобщо ролята на писателя и художника в обществения живот и борбата на народа за свобода и щастие. На това разбиране Спасов противопоставя марксистко-ленинската постановка за същността на изкуството. Той пише: „Художествената литература служи за изменение и усъвършенстване на живота. И за да могат обществените групи да разпростират своето идеологическо въздействие и в единия, и в другия случай, тя се явява като едно от мощните оръжия. . . Писателите носят нравствения облик на оная обществената среда, към която принадлежат. И тенденцията е да се постигне хармония между личното и

общественото поведение и творчество на писателя.“ И заключава: „Честният и културен човек трябва да бъде защитник на народополезната и обществено напредничава поезия и ярък враг на упадъчната, идейно малоценна и злокачествена поезия.“

В друга своя статия („Трудолюбивите писатели“, бр. 6266, 1942) той се застъпва за голяма писателска активност и трудолюбие, разбира се, при наличието на талант. „Борбата с трудностите, борбата с оскъдицата се преодолява, като се обърне в идеен елемент на творчеството и духовен стимул за работа.“

През същата година Богомил Райнов издава своята стихосбирка „Любовен календар“, за която Лозан Стрелков го критикува в бр. 6325 (1942) на в. „Заря“, че вижда „атмосферата на любовта чрез кръчмата“. В своята рецензия за същата стихосбирка Цветан Спасов подчертава на свой ред тази слабост у Б. Райнов, а също и липсата на оптимизъм и идейност в отпечатаните стихотворения. Като признава наличието на поетически талант у Богомил Райнов, Спасов го насочва към „всепроникващо усвояване на идеи, които да станат плът и кръв на неговата творческа личност“ (бр. 6384, 1942).

И накрая още една статия, която е характерна за младия литератор комунист. Това е неговата изпълнена с вяра в бъдещето статия, която проличава и в нейното заглавие „Действителната красота на бъдещето“ (бр. 6390, 1942). В тези тежки и мрачни години, когато се води историческата битка на живот и смърт с кафявата фашистка чума, когато у немалко хора е смутена вярата в бъдещето, ремсисът-литератор мечтае „за реалната красота на бъдещето“. Защото: „Там е изправен свободният човек — гордият господар на живота, неограничен творец на своето щастие“...

Този двадесет и две годишен талантлив поет и публицист със задочна смъртна присъда е умееел въпреки негодите на нелегалния живот и материалната оскъдица да изразява вярата си — своята, и на народа си — в светлото бъдеще, което се ражда в гигантския двубой на Изток. Едва ли Цветан Спасов е подозирал, че само една година след тази негова последна статия коварният враг ще сложи край на светлите му мечти...

Макар и не в същите размери, значително е и участието на Иван Нивянин на страниците на в. „Заря“. Публикуването от него главно публицистически материали разкриват обаятелния образ на един млад комунист, възторжен автор и талантлив публицист. Нивянин не е публикувал стихотворения на страниците на в. „Заря“. Но от всичките негови публикации блика един поетически темперамент, богатството на един самороден талант, отдаден изцяло на борбата за свобода, правда и щастие.

В статията си „Конкретни задачи“ (бр. 6301, 1942) той препоръчва на читалищните дейци да засилват своята дейност въпреки пречките и ограниченията от страна на властта, защото „това изисква трудното, но благородно народно дело“.

В друга своя статия („Критиката и самокритиката в читалищните среди бр. 6336, 1942) Иван Нивянин разяснява ленинското разбиране за този важен фактор за развитие на личността, за изграждане на високи лични качества и твърди характери, защото „там, където има критика и самокритика, там, където има срещане на противоположни мнения, там има движение, там има напредък“.

По повод Деня на българската книга в бр. 6508 (1943) той пише: „Нашата младеж правилно оценява ролята и значението на хубавата книга и затова я търси, чете и пази. Тя знае, че е необходимо да прочете повече книги, за да знае повече и да може повече.“ И заключава с възгласа:

„Върви народе възродени,
към светли бъднини върви...“

Във в. „Заря“ публикува два репортажа и младият по това време талантлив репортер Кирия Торомански.

Първият от тях предава най-тежкия момент от живота на селяка — жътвата. Той носи заглавие „Жътва е сега“ с мото от Ботевия стих „Жътва е сега, пейте робини...“. Поместен е в бр. 6242 (1942). С цветист език Торомански предава напрежението на отрудения селски стопанин, хвърлил всичките си сили за прибиране на плодовете на своя труд. В текста е вплетен цитат от Смирненски — „Ний всички сме чада на майката земя“, с което още по-ярко е изразе-

на зависимостта на селяка от парчето земя — единствения източник за прехрана на неговите деца. Но в тези военни години селянинът знае, че той не е господар и на този свой скромен доход. Фашистката държава под формата на реквизиции отнема от устата на неговите деца голямата част от неговия труд, за да храни ония, които потискат народа. . .

По случай казионния празник на земята Кирил Торомански отново изразява своето топли отношение към първоизточника на всички блага в живота. Със своя богат, наситен с ярки художествени изрази език авторът споделя с читателя чувствата си на преклонение и уважение пред родната българска земя. Тази земя, която отново очаква своите чада да поемат в здравите си ръце плуговете, да заорат дълбоко родния чернозем. Тази земя, която мечтае да забръмчат по нейните простори мощни трактори и комбайни, да изгрее слънцето на благодатния колкото и нивен труд.

Поместена във в. „Заря“ (бр. 6610, 20. IX. 1943) само една година преди победата, тази статия-репортаж на Торомански е протест срещу понемчените български управници, откъснали народа от неговата земя за чужди интереси. . .

МАРКСИСТКИ ПРИНОС В ЧЕХОСЛОВАШКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Иван Павлов

На 6. I. 1981 г. почина Ладислав Щол, академик, директор на Института за чешка и словенска литература към Чехословашката академия на науките, дългогодишен главен редактор на сп. „Чешка литература“, член на ЦК на ЧКП. Изтъкнат литературен критик и теоретик, той принадлежи към поколението на Юлиус Фучик, Иржи Волкер, Витезслав Незвал, Бедржих Вацлавек и др., посветили живота и творчеството си на изграждането на новата, социалистическо-чехословашка култура в периода между двете световни войни, като Щол продължи тяхното дело в годините на изграждането на развито социалистическо общество. Целият негов живот и творчество са свързани с борбите на чехословашките комунисти, с първите стъпки на чешката социалистическа култура, с идеологическите борби от 30-те години, с антифашистката съпротива и изграждането на културата на социалистическа Чехословакия.

Роден през 1902 г. в Яблонец на Ниса, Л. Щол отрано се включва в борбите на трудещите се. По време на следването си във Философския факултет на Карловия университет в Прага посещава лекции на Франтишек Кс. Шалда, Зденек Нейедли и по техен образец винаги подчертава значението на борческото културно наследство за възпитанието и развитието на личността на съвременния човек. Първите литературни опити на Щол датират от 1926 г., когато влиза в редовете на ЧКП, на която остана верен през най-критичните моменти от нейната история — през 1929 г., когато някои творци не разбират новия, болшевишки курс, започнат под ръководството на Кл. Готвалд, в годините на фашистката окупация и през 1968 г., по време на острият нападък на контрреволюционните елементи.

Влиянието на Великия октомври и отражението на социалните стъпки в буржоазна Чехословакия в съзнанието на младия комунист се съчетават с постоянен интерес към теоретичните разработки на класиците на марксизма-ленинизма. Дългогодишен редактор в комунистическия печат, през 1934—1936 г. той изпълнява важно партийно поръчение, работейки в Москва върху чешките преводи на Маркс и Енгелс. Престоят в Съветския съюз задълбочава неговата теоретична подготовка, а на дълбоката си любов към съветските хора остава верен през целия си живот. Още през 1931 г. казва историческите думи: „Основен въпрос за отношението на всеки образован и културен човек към днешния свят сега е въпросът за отно-

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛИ НА СТРАНИЦИТЕ НА В. „ЗАРЯ“ (1935—1944)

Стефан Чолаков

Основан през 1914 г. от Трифон Икономов, сменявал в течение на годините на няколко пъти своите стопани, столичният всекидневник „Заря“ до края на съществуването си продължава да излиза като частно издание. През 1933 г. за главен редактор на вестника е назначен Кръстьо Станчев. От тази година в. „Заря“ започва да променя своето идейно съдържание и да придобива все по-лява ориентация. Още по време на Лайпцигския процес, а по-късно и на Испанската гражданска война вестникът започва да се отличава за разлика от останалия буржоазен печат с обективната си информация за тези събития. Започва да отделя все по-голямо внимание върху живота и развитието на съветската страна, което особено се засилва след установяването на редовни дипломатически отношения между България и СССР.

През 1935 г. от трибуната на VII конгрес на Коминтерна Георги Димитров изтъква необходимостта от нова ориентация на антифашистката борба — обединяване на всички прогресивни сили срещу надигащата се хитлерофашистка опасност и опасността от нова световна война. На такава основа преустройва своята работа и Българската комунистическа партия. Така от есента на 1935 г. до народната победа на Девети септември в. „Заря“ под въздействието на димитровските идеи, под ръководството и активното съдействие на партията въпреки някои наложени се от фашисткия режим и полицейската цензура отклонения се превръща, както се изразява др. Цола Драгойчева, във вестник, „който успя да спечели популярност сред комунистите, народните низини и цялата интелигенция“ (Повеля на дълга. Ч. III. Победата, с. 144).

Освен по своята, общо взето, правилна външнополитическа ориентация в. „Заря“ се характеризира през този период и с въвеждането на т. нар. „страници“, една от които — „културната“ (точно заглавие „Литература — театър — изкуство“) заема най-голямо място сред тях. Тази именно „страница“ на в. „Заря“, в която участвуват голям брой български прогресивни писатели и журналисти-комунисти, антифашисти и честни безпартийни, е обект на нашето изследване и изложение. Трябва да изтъкнем още едно обстоятелство, което способствува за привличането на тези творчески кадри към народнофронтовската, а по-късно и на отечественофронтовската „културна страница“ на в. „Заря“. Както е известно, през 1936 г. монархофашистката цензура спира 17 прогресивни издания, между които „Ведрина“, „Жар“, „Сигнал“, „Мисъл“, „Научна мисъл“, „Нов свят“, „Горчив смях“, „Трезвост и култура“ и др. Техните сътрудници заедно с някои нови имена са привлечени като сътрудници на „културната страница“ на в. „Заря“. Тук те продължават при новата обстановка да устояват своите идейно-творчески позиции и изяви като писатели и културни работници.

По указание на ЦК на БКМ и РМС към в. „Заря“ се насочват и други дейци. Така при активното съдействие на главния редактор Кръстьо Станчев и неговите най-близки сътрудници в редакционната работа — комунисти и антифашисти, освен „културната“ се появяват още „младежката“, „читалищната“, „кооперативната“, „въздръжателната“, „есперантската“, „страница на жената“ и други страници. По такъв начин в. „Заря“ се превръща в легална трибуна на антифашистката борба, която се води върху широка демократична основа в съответствие с димитровския курс на партията.

Така на страниците на в. „Заря“ се появяват имената на Георги Бакалов, Тодор Павлов, Крум Кюляков, Людмил Стоянов, Сава Гановски, Антон Страшимиров, Георги Караславов, Гьончо Белев, Светослав Минков, Ламар, на по-младите тогава пролетарски поети и писатели Христо Радевски, Младен Исаев, Камен Зидаров, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Пантелей Матеев, Кръстьо Белев, Венко Марковски и др. В „Заря“ се явяват и произведения на Никола Вапцаров, Веселин Андреев, Емил Шекерджийски, Камен Калчев, Лъчезар Станчев, Борис Делчев, Лозан Стрелков, Асен Босев, Алексей Сегренски, Александър Муратов, Емил Петров. Със статии и рецензии участвуват театралните дейци Боян Дановски, Ангел Вълчанов, бъдещият кинорежисьор Неделчо Чернев, музикалният критик Венелин Кръстев, композиторът Любомир Пипков и др. Тук печатат първи свои произведения Цветан Спасов, Васил Воденичарски, Иван Нивянин, Кирил Торомански.

Самото изреждане на тези имена, с които не се изчерпва броят на всички сътрудници на „културната страница“, показва нейното значение и успех да обедини през тези години най-изтъкнатите представители на прогресивната творческа мисъл у нас. Макар и с големи трудности, използвайки всички възможни форми и варианти на езиковския език, те воюват с легални средства чрез своето перо с монархо-фашистката „културна“ пропаганда и идеология, отстоявайки принципите на критическия и социалистическия реализъм, позициите на марксистко-ленинската естетика в изкуството. Неслучайно преобладават статиите и рецензиите, в това число и полемичните такива, пред поезията и белетристиката. В тази „страница“ се воюва за партийната правда и истина с апологетите на буржоазното „надпартийно“ изкуство в лицето на Йорданбадевци и владимирвасилевци и редица още представители на реакционните културни среди, които заливаха страната ни с многобройните си издания. Така може да се обясни преобладаващият брой на публицистичните материали пред поезията и прозата. В редица статии и рецензии се изтъква идейното и художественото богатство на руската, съветската и световната литературна класика, произведения на съвременна тематика, защитават се позициите на българската революционно-реалистична литература в лицето на нейните чели представители Ботев, Каравелов, Вазов, Захари Стоянов, Смирненски, Гео Милев и др., воюва се открито и ясно против упадъчни буржоазни влияния в литературата и изкуството.

Най-голям дял от участие в тази борба заема Тодор Павлов, Георги Бакалов, Крум Кюляков, Людмил Стоянов, Сава Гановски и др., без да се подценява и участието на останалите сътрудници, на някои от които ще се спрем по-нататък.

Тодор Павлов се завръща в България през 1936 г. след четиригодишно пребиваване в Съветския съюз, където обогатява още повече своята боева марксистко-ленинска подготовка.

Първият появил се с неговото име материал във в. „Заря“ е рецензията за стихосбирката на поета-комунист Пантелей Матеев „Меридаиани“ (бр. 4646, 1937). Последният материал, излязъл под перото на Тодор Павлов, е неговата статия „Политика и факти“, посветена на партизанските движения. Тя е отпечатана в бр. 6867 от 10. IX. 1944 г. — само един ден след народната победа. За целия този период Т. Павлов е отпечатал във в. „Заря“ над 30 материала, от които 12 полемични статии, 13 рецензии за литературни произведения, 5 рецензии за театрални постановки, 3 рецензии за художествени изложби и др. Отделно са отпечатани немалък брой откъси от негови книги и брошури, както и рецензии за тях от редица прогресивни критици.

С особена грижа Тодор Павлов се отнася към първите прояви на младите по онова време пролетарски поети и писатели. Такива са неговите рецензии освен за посочената по-горе стихосбирка на Пантелей Матеев „Меридаиани“ още за сборника от разкази на Арманд Барух „Карамфили и обувка“ (бр. 4790, 1937), за повестта „Планино-Пирин планино“ и романът „Мирът“ на Кръстьо Белев (бр. 5275, 1939). Съвременниците на негово поколение си спомнят за ярката защита, която той оказа на Венко Марковски и на неговите първи стъпки в областта на поезията и специално на стихосбирката му „Народни бигори“. В своята рецензия „Еволюцията на един поет“ (бр. 5749, 1939) Тодор Павлов отново се връща върху поезията на Венко Марковски — поводът е новата му стихосбирка „Илинден“. След като отбелязва, че В. Марковски продължава да „върви по стъпките и да се учи от поезията на Ботев“, той констатира: „Ученикът се оказа в редица отношения достоен за своя учител, без, разбира се, да се е изравнил с него.“ Павлов преценява поемата „Илинден“ като „истински поетически

бисер, истинска реалистично-художествена творба, която ще остане като траен влог в нашата нова художествена литература“.

В ония мрачни години, когато страната ни се заливаше с произведенията на фашизираната литературна смет и звучният български език бе заменен с патетичните фрази за „новия ред“ и „обединена България“, когато великото дело на Паисий и Солунските братя бе забранено от понемчените царски управници и продажни български писатели, Тодор Павлов издига глас на страниците на в. „Заря“ в защита на родната българска реч. В своята рецензия за новата стихосбирка на Иван Бурин „Плодът извърши клоните“ той обръща особено внимание върху поместеното в нея стихотворение „Родна реч“, което сочи като „едно от най-сполучливите творби в стихосбирката“. В своята рецензия, поместена в бр. 5303 (1939), Павлов пише: „Някога Паисий, а след това и Иван Вазов казаха трогателни думи за българския език... Слѳбитията са развиха обаче така напоследѳък, че тази наша любов към езика на Ботев, Славейковците, Вазов, Захари Стоянов и Смирненски трябва да бѳде подчертавана отново.“ Павлов отправя упрек към онези скѳсали с народа негови синове, „които някога декламираха с патос Вазовото стихотворение (става дума за известното Вазово стихотворение „Родна реч“ и мотото, цитирано от Бурин в неговото стихотворение „родна реч, омайна сладка“ — б. Ст. Ч.), а днес проявяват една странна, меко казано, склонност към неща, които не вешаят нищо хубаво за българския народ, език и култура“. В заключение, като поздравява Иван Бурин за успеха му, Павлов изказва надежда към младото поколение, което отново ще издигне поваленото от фашистите знаме на Паисий, Ботев и Вазов.

През 1938 г. Илия Бешков открива своята първа самостоятелна изложба, която предизвиква изключително голям интерес сред столичните културни среди. Но към първите по-значителни изяви на графика и сатирика Бешков проявява интерес не само културната общественост, но и реакционната критика. Прословутият редактор на в. „Зора“ Йордан Бадев помества специална статия, в която се опитва да отклони Илия Бешков от избрания от него творчески път, насочвайки го към тресавището на безидейността и чистия формализъм. Тодор Павлов незабавно реагира на Бадевата критика. В два броя на в. „Заря“ (5028 и 5033, 1938) открито, ясно и смело, по павловски, той защитава творческия път на талантливия художник, който „съвсем не се нуждае от кресливи похвали и още по-малко от критика, която би пристѳпила към творческото му било от чисто формално естетическо, било от вулгарно социологическо гледище“. Рѳководен „от най-искрена обич към гражданина, българина и човека Бешков“, Павлов му препорѳчва „да работи по-упорито, по-системно върху своя мироглед“ на художник, творец и гражданин.

Характерно е отношението на Тодор Павлов към Людмил Стоянов, скѳсал през тези години окончателно със символизма, определил своя писателски път към въжделенията на народа. В няколко броя на в. „Заря“ той се спира върху литературното дело на писателя. В бр. 5055 (1938) Павлов го определя като „една от най-крупните творчески индивидуалности у нас“. И разказва как преди години в един разговор с трагично загиналия по-късно Христо Ясенев последният определил Л. Стоянов като „голяма фигура, която ще отиде много надалече“. По повод на новата книга на Людмил Стоянов „Моите срещи“ той отново припомня този разговор с Ясенев: „Не се съмнявам, че ако Христо оживееше сега, би свил устни и вежди така, както той умееше да го прави, и би казал: видя ли, Людмил е голяма фигура.“ „Това е и моето дълбоко убеждение“, заключава Т. Павлов. В бр. 5268 (1938) той отново се спира на творчеството на Людмил Стоянов по повод сборника му с разкази „На преден пост“. И след като прави обстоен анализ и изтъква качествата на редица сполучливи произведения, той отправя и критически бележки към някои от тях, като разказите „Циганска табор“, „Маскарад“, „Вечната поема“ и др., и му препорѳчва да се отнася по-сериозно към себе си „тъкмо защото Людмил Стоянов е Людмил Стоянов и е добре да избягва за в бъдеще подобни опущения“.

Другарска загриженост и висока принципност проявява Тодор Павлов и към първите стѳпки в областта на марксистическата социология на младия тогава Иван Хаджийски. Вземайки повод от отпечатаната негова студия „Бит и душевност на нашия народ“, Тодор Павлов пише в бр. 5924 (1941): „Книгата на Хаджийски е рядко хубава във всяко отношение работа, която прави чест както на автора, така и на нашата социологическа и народопсихологическа наука.“

Същевременно като литератор и философ той посочва някои недостатъци в произведението, които Хаджийски „може и трябва да преодолее за в бъдеще“.

През 1940 г. в „Литературная газета“ и някои други съветски литературни издания бе поставен въпросът за отношението „идейност — морал — изкуство“ — проблем, който вълнува и творците на новата българска литература. В своята статия под същото заглавие (бр. 5752, 1940) Тодор Павлов запознава читателите на „Заря“ с основните мисли и насоки, развити в дискусиата, и изтъква, че за високите качества на едно художествено произведение е необходимо пълно съгласуване на тези три изисквания и за българските автори. Статията е наситена с редица примери от произведения на Шолохов, Алексей Толстой, Леонов, Авдеевко и други съветски писатели.

През същата година е отбелязана 20-годишнината от основаването на известното буржоазно литературно сп. „Златорог“. През целия този период златорожки поддържаха тезата за абсолютната свобода на творческата личност и нейната социална необвързаност. Идеино-творческите, формалистични и по своето естество реакционни позиции на сп. „Златорог“ бяха изцяло враждебни на марксистко-ленинската естетика и нейните постановки за същността и задачите на изкуството. В изнесения на чествуването доклад от главния редактор на „Златорог“ Владимир Василев отново бяха подчертани тези позиции на списанието.

По повод на тази годишнина и изказването на Вл. Василев, че и той бил противник на принципа „Изкуството за самото изкуство“, Тодор Павлов в два последователни броя на в. „Заря“ (5563 и 5564, 1940) подхвърля на задълбочен критичен анализ идейно-творческите позиции на списанието. В началото на своята статия Павлов отбелязва, че не е достатъчно само на думи да се обявяваме против принципа „изкуството за самото изкуство“, а на практика да доказваме спазването на това разбиране. Именно на практика сп. „Златорог“, посочва Павлов, през целия 20-годишен период е продължило да робува на тази отгечена от новото време доктрина. Без всякакво значение са направените устни декларации, с които на думи се признават обществено-идейната значимост и роля на изкуството, а на дело се поставят над всичко изявата и присъствието на „творческата (артистична) личност“. В завързалата се полемика между Павлов и Василев се появяват нови материали. В сп. „Златорог“ (бр. 1, 1941) Вл. Василев отново се опитва да защити своята позиция, като твърди, че най-важното за едно художествено произведение е да се види какво има насреща: дали наистина един талантлив писател и наистина едно художествено произведение или посредствен автор и бездарно съчинителство и чак тогава да се види какви са идеалите му, как изразява живота, где е силата му и пр. В своята статия-отговор „Естетическа реалност и естетически формализъм“ (бр. 5934, 5935 и 5936, 1941) Тодор Павлов се впуска в подробен идейно-творчески и естетически анализ на истинските задачи на изкуството като форма на отражение на действителността. Според него всяко изкуство е съчетание и диалектическо единство между три изисквания: „естетическа реалност, идейно-духовна наситеност и естетическа мярка“. В тези три съществени елемента, подчертава Павлов, идейно-духовната страна играе първостепенна роля, без обаче да изчерпва същината и значението на художествения образ. В тази дълбоко обоснована от гледището на марксистко-ленинската естетика статия проличават качества на големия учен-философ и литературен критик.

От юли 1941 до края на 1943 г. Тодор Павлов е принуден да изживява негодите на фашистките концентрационни лагери в Гонда вода и Еникьой. Излязъл на свобода, той е отново на своя партийен и обществено-литературен пост. През тези години отново неговото бойко перо се появява на страниците на в. „Заря“. Сега той е принуден да се подписва с псевдонима си Ф. Грозданов.

Можем да приключим изследванията си върху участието на Тодор Павлов на страниците на в. „Заря“ с една характерна за неговата личност статия. Тя е озаглавена „Политика и факти“ с подзаглавие „За партизанското движение и за правилното отношение към него“. Поместена е в бр. 6867 на в. „Заря“ — само един ден след народната победа. Очевидно статията е била предназначена за някое от нелегалните издания на партията и е писана след излизането на Тодор Павлов от лагера.

„Въпреки всички фашистки агитации, пропаганди и теории, пише Павлов, народните партизански движения във всички страни имаха и имат насреща си симпатите и поддръжката на

широките народни маси, както и на всичко що-годе самостоятелно и честно мислещи интелектуални среди. И тъкмо за това в народните партизански движения постъпваха и постъпват не престъпници, безидейници и безотечественици, а хора, които будят възторга и удивлението на народните маси със своя идеализъм, патриотизъм и смелост, храброст и готовност за подвиг и жертва.“

В дните на всенародната радост от дългоочакваната победа мислите, изложени в статията, звучат като апотеоз на една героична борба. . .

Георги Бакалов също участва в редица свои статии, критични материали и рецензии на страниците на в. „Заря“. Първата негова статия е на. . . политическа тема. Тя е озаглавена „Насъщният въпрос“ (бр. 4393, 1936). В нея Бакалов се застъпва за прилагането на Търновската конституция, чрез което „да се осигури възможност на мнозинството от народа да участва в управлението на страната“. Очевидно тази статия, поместена в един напрегнат политически момент, е продиктувана от необходимостта да се защити демократизирането на страната пред опасността от установяване на пълна монархо-фашистка диктатура, което в същност става и след известно време.

През 1937 г. Георги Бакалов публикува в бр. 4613 рецензия за пиесата на Иван Вельов „Пияница“. В бр. 4618 (1937) разглежда романа на Кръстьо Белев „Пробивът“. Той пише: „Най-голямото постижение за нашата белетристика от няколко години беше романът на Крум Велков „Село Борово“, който обхваща Септемврийските събития. Романът на Кръстьо Белев се явява най-значителното събитие през последните години. . . При империализма като последна фаза на споменатата в романа обществена формация противоречивите интереси се изострят и достигат най-високата си точка. Висша точка на тези интереси е войната.“

В статията си интервю „Изкуството — функция на обществения живот“ (бр. 4648, 1937) Георги Бакалов свързва задачите на изкуството с борбите на народа за едно по-съвършено общество, в което изкуството ще задоволява стремежите на хората към красота и щастие. В няколко последователни броя (4699—4701, 1937) той критикува теоретичните позиции на Троцки, които категорично отхвърля като несъвместими със съветската действителност. Те са изцяло отчуждени от строителите на новата социалистическа култура, които се вдъхновяват и ръководят от идеите на безсмъртния Ленин. През април същата година чрез своето „отворено писмо“ до съветския писател Новиков-Прибой (бр. 4846) той приветствува писателя от името на неговите български приятели и почитатели по случай 60-годишния му юбилей. Като предава бисграфични данни за юбиляра, той изтъква неговото значение за съвременната съветска литература, в чийто златенфонд са намерили място и редица произведения на видния съветски писател.

Георги Бакалов остави име не само на голям познавач на руската, съветската и световната литература, но и като познавач и на българската литература и специално на нашата литературна класика. В своята статия „Сатирата на Стоян Михайловски“ (бр. 4697 и 4698, 1937) той изтъква неговите писателски и литературни качества на сатирик, отразил в произведенията си високия морал и нравствената чистота на българина.

През 1939 г. Георги Бакалов помества в бр. 5320 и 5322 статия за творчеството на Тарас Шевченко по повод 125-годишнината от неговото рождение. Спирайки се на най-бележитите произведения на видния украински поет, Бакалов изтъква дълбоката връзка на тези произведения с революционните идеи, обхващали народа в борбата му с руския царизъм.

През същата 1939 г. Георги Бакалов е покосен от жълтата гостенка. Неговата ранна смърт е една голяма загуба за прогресивната българска литература и цялата културна общественост. Три некролога, поместени в бр. 5367, 15 юли 1939 г., изразяват дълбоката скръб на неговите почитатели — работници, селяни, интелегенти, както и на негови близки към човека, писателя и комуниста Георги Бакалов.

Крум Кюляков се завръща в България през 1940 г. след продължителното му пребиваване в страната на строящия се социализъм. Завръща се в родината, обхваната от железните клещи на монархо-фашистката диктатура. Само една година след това ще пламне огромният пожар между фашистка Германия и СССР. И още същата година покрай другите си немалки задължения като ръководител на нелегалния партийен културен фронт той ще отделя време да пише статии и други публикации за в. „Заря“.

Само първата му статия е подписана с истинското му име — Крум Кюляков, останалите — с псевдонима му К. Никифоров.

Първата статия на Кюляков е поместена в бр. 5710 (1940). Тя носи заглавието „Интересите на съветската култура към българската литература“. В нея авторът посочва, че интересите на съветската култура към българската литература съществуват от дълги години и особено „добиха много голямо значение след подновяване на отношенията между двата братски народа“. И заключава: „Няма съмнение, че една вълна на сближение ще донесе само положителни резултати за нас. ... ако дадем възможност на съветския народ да се запознае с нашите успехи в областта на литературата, театралното изкуство и живописа.“ След статията следва един лаконичен редакционен послепис: „Авторът на тази статия г. Крум Кюляков, писател и художник, след 15-годишно отсъствие от България се е завърнал у нас.“ А любознателният читател все още си спомня, че това е авторът на септемврийската балада „Никодим“, редакторът на партийните хумористични издания „Червен смях“ и „Звънар“, илюстраторът на произведенията на Христо Смирненски. . .

В статията си „Грехове и задачи“ (бр. 6109, 1942) Кюляков се застъпва за по-голямо участие на българските художници в битовата и историческата живопис, да не ограничават своите творчески търсения само в тесния кръг на пейзажа, мъртвата природа и отчасти портрета, а да насочват своята палитра към характерните особености на българския бит, които го отличават от другите народи. Подобни критични бележки той отправя и към творците на съвременната българска литература. „Его източникът на всеко голямо творение — народът, посочва Кюляков. Прекъсне ли тази връзка, прекъсва и силата, която може да дава подтик за човечно и трайно изкуство.“

В друга статия Крум Кюляков разглежда същността на изобразителното изкуство и изискванията на новото време към неговите творци („Формализмът в изобразителното изкуство“, бр. 6149, 1942). Тези изисквания са в пълно противоречие с увлеченията на някои художници към формализма — „изкуство, което стои далече от действителността и не служи на истинските народни интереси и културно развитие“. Използвайки случая, в края на статията си той отново се обръща и към някои български поети, увлечени във формализма, което се чувства в техните произведения и ги отчуждава от народа. „Затова и те стоят по рафтовете на книжарниците.“

В същия дух на смела и принципна критика Кюляков се обявява против бягството от живота на някои поети (статията „За малките форми в поезията“, бр. 6166, 1942). Тяхното творчество той характеризира като „преливане от пусто в празно“. Кюляков обръща внимание върху големите възможности на тези форми в поезията, „кратки по съдържание, но с дълбоки мисли и чувства, за които изкуството е необходима благородна простота, дълбока мисъл и вярно, силно чувство — поезия, която може да изиграе прогресивна роля в съзнанието на човека“.

Без да отрича интуицията като важен елемент и съставна част на творческия процес, в своята статия „За дарбата и вдъхновението“ (бр. 6177, 1942) той се изказва в защита на истинските източници за създаване на жизнуетвърждаващи художествени произведения. Крум Кюляков се обявява против естетическия формализъм, който предава мистичен характер на интуицията, издига я като единствено средство, което има изключително значение за творческото осъществяване на личността. „Вдъхновението, пише Кюляков, трябва да се разглежда като нещо неотменимо от процеса на художественото творчество, но то няма никакъв таинствен процес, а е живо вътрешно единство от интуиция и мисъл — едно особено напрежение, което дава тласък на първичната обща идея, и я назрява, подготвя, така да се каже, за образно оформяване.“

По повод „Прегледа на нашата литературна продукция през последните години“ от Тончо Николов Крум Кюляков излиза във в. „Заря“ с полемична статия (бр. 6296, 1942), в която се обявява решително против пристрастните и реакционни по същество оценки на автора. Николов не остава задължен и пише втора статия в защита на своите разбирания. Това дава повод за написване на друга статия от Крум Кюляков. В нея той отново отхвърля пристрастията на Т. Николов, застъпва се за отречени от него творби на прогресивни български писатели, ценни със своите художествени качества и идейно съдържание, реагира остро на шумните и

многогласни изрази на Николов за „национално“, „истинско“ изкуство, пропито с шовинистичен дух и преклонение пред великите идеали на българщината“ (статията „Шумотевица“, бр. 6317, 1942).

В онези години поетът Александър Геров издава своята първа стихосбирка. В нея покроя сполучливите произведения са намерили място и някои стихотворения, в които проличават нездрави настроения и увлечения във формализма. Точно тези стихотворения посочва Йордан Бадев във в. „Зора“ като образец на сполучлива поезия и коварно му препоръчва да продължава своето творческо развитие в това направление. Крум Кюляков незабавно реагира на нечистите помисли на Бадев. В статията-рецензия, поместена в бр. 6749 (1943), той предупреждава Геров да не се поддава на съблазните на класовия враг и да не допуска в никакъв случай повече отклонения в своето творчество към тресавището на безидейността и формализма, да следва твърдо избрания от него чист път на близост до народа. Благодарение на този навременен сигнал на партията, предаден чрез Кюляков, поетът остана верен на своята класа и достигна по-късно несъмнени висоти в поетическото си и идейно-художествено развитие.

В статията „Умисъл, мисъл и безсмислие“ (бр. 6521, 6523 и 6524, 1943) по повод възникналия спор между Христо Радевски и Атанас Далчев за „чистото и тенденциозното изкуство“ Кюляков защитава позициите на марксистко-ленинската идеиност. Той отхвърля чистия естетизъм като отричане на всякаква разумна човешка дейност. „Това е битата теза на естетическия формализъм, от който се отрекоха напоследък дори и неговите най-ярки защитници.“ Служейки си с подходящи цитати от поезията на Ботев, от произведения на Балзак, Гогол, Сервантес, Виктор Юго и други светили на световната литература, Крум Кюляков идва до извода: „Изкуството без тенденция е малоценно и съвсем безполезно изкуство.“

Поет, писател и художник, този войник на партията намираще време и настроение да напише и такива произведения като есето „Най-полезното и най-пакостното оръжие“ (бр. 6510, 1943). На хубав цветист език, така необходим за онова време, когато на Изток в гигантски двубой се решаваше съдбата на човечеството и световната култура, Кюляков отдава възхвала на „хубавата и полезна книга, която учи народа на добро, истина и правда“. Той се обявява против вонящата литературна смет на фашизма и насочва честния български читател към ония произведения на българската и световната литература, завоювали трайно място със своите несъмнени качества сред народа, да отбягва всяко онова, което го отклонява от верния път в живота. Тази забележителна статия-есе на Крум Кюляков е поместена в „Заря“ на 25 май 1943 г. по повод празника на Кирил и Методий. Тя е ярък протест против понемчените български управници, които по принуда отбелязваха този всенароден празник на просветата и културата като църковен празник. С дълбоко патриотично преклонение Кюляков възхвалява словото, българския език, книгата, всяко онова, което крепи духа на народа и го държи настрана от „света на лошите хора“, т. е. ония, които са скъсали с народното, с българското, с истината и правдата. И след като подчертава своята обич към хубавата българска книга, която „сме обикнали още от най-ранни години“, Кюляков отправя благодарствени думи към добрия български автор, който може „отдавна да е починал, но книгата му е преживяла десетки и стотици издания, минала е през мътилката на много времена и епохи, но ние все живеем в една непрекъсната дружба и ревниво пазим в сърцето си неговите герои и образа на самия писател.“

Последният материал, поместен от Крум Кюляков на страниците на столичния всекидневник „Заря“, това е рецензията му за романа „Бенковски“ на Людмил Стоянов (бр. 6550, 1943). „Авторът, отбелязва той, е пристъпил с пълна отговорност към решаване на своята задача. . . Без да се съблазнява от юздите на своята фантазия, Людмил Стоянов е успял да създаде едно рядко откъм историческата правда художествено произведение.“ След като прави анализ на отделните качества и достойнства на романа, той подчертава, че образът на главния герой Бенковски е предаден „без всякаква украса“, изтъква умението на автора да борови с българския език, което му е позволило да ни покаже един Бенковски с всичките особености и крайности на неговия характер и натура.

Людмил Стоянов в началото на 30-те години се определя окончателно като писател-реалист, страстен борец против войната и фашизма, изобличител на буржоазния морал и лицемерие. За първи път неговото име се явява на страниците на в. „Заря“ в края на 1935 година